

ԻՐԱՆԻ ԺԱՅՌԱՔԱՆԴԱԿՆԵՐԸ ՍԵԼԵՎԿՅԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՊԱՐԹԵՎՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

ՄԱՋԻԴ ՅԱԶԴԱՆՓԱՆԱՀ (ԻՐԱՆ)

Աքեմենյան կայսրությունը՝ հինարևելյան տիպի վերջին տերությունը, կործանվեց, ընկավ սոցիալական, տնտեսական և մշակութային առումներով առավել զարգացած հունական աշխարհի ուղղակի ճնշման ու ներգործության տակ: Մակեդոնական նվաճումներից հետո՝ մ. թ. ա. IV դարի վերջում, Առաջավոր Ասիայի տարածքում կազմավորվեցին նոր տիպի մի շարք պետություններ, որոնց պատմագիտության մեջ ընդունված է անվանել «հելլենիստական»:

Ալեքսանդր Մակեդոնացու հաղթանակը և Աքեմենյանների կործանումն Իրանի քաղաքակրթության և մշակույթի վիճակն արմատապես փոխեցին: Մեծ շրջադարձ կատարվեց բոլոր բնագավառներում, հունարենն ու հունական մշակույթը լայն տարածում գտան: Իրանի համաստվածության շարքի մեջ մտան հունական դիցարանի աստվածները: Ահուրամազդան նույնացվեց Զևսի, Անահիտը՝ Աթենասի և Արտեմիսի, իսկ Միհրը՝ Ապոլլոնի ու Հելիոսի հետ:

Հելլենիզմն այնքան խոր արմատներ գցեց, որ պարթև արքաներից ոմանք մետաղադրամների և կնիքների վրա՝ իրենց պատկերի ու անվան կողքին, դաջում էին նաև «հունասեր» բառը: Իրանում իշխանության եկած Սելևկյանները երկիրը հնարավորինս հունականացնելու, հելլենացնելու նպատակ ունեին: Դա վերաբերում էր նաև Իրանի գեղարվեստական մշակույթին, այդ թվում նաև կերպարվեստին: Բայց, ըստ էության, Սելևկյաններին չհաջողվեց իրագործել իրենց ծրագրերը: Կարճ ժամանակ անց նրանք հասկացան, որ ստիպված են հաշվի նստել նվաճված երկրում դարեր շարունակ ապրած ժողովուրդների ազգային ավանդույթների, սովորությունների ու հակումների, նրանց կրոնական պատկերացումների, գեղարվեստական ընկալումների, մշակույթի հետ և բավարարվել փոխգիշումներով: Ռոման Գիրշմանի կարծիքով. «Սելևկյանների տիրապետության օրոք Իրանում գոյություն ուներ գեղարվեստական երեք ուղղություն կամ երեք դպրոց՝ հելլենիստական (հունամետ,

հունասեր), հունա-պարսկական և զուտ պարսկական (ավանդական, ազգային)»¹:

Ինչպես Ալեքսանդր Մակեդոնացու հսկայական, սակայն անկայուն կայսրությունը, այնպես էլ Սիրիայից մինչև Հնդկաստան ընկած Սելևկյանների բազմազգ տերությունն աստիճանաբար թուլացավ, քայքայման ենթարկվեց ու կազմալուծվեց: Արդեն մ. թ. ա. III դարում Սելևկյանների պետությունից անջատվում, առանձնանում են արևելյան մի քանի մարզեր, որոնք շուտով միավորվում են և հունա-բակտրիական ինքնուրույն թագավորություն դառնում: Գրեթե միևնույն ժամանակ առաջանում է պարթևների արքայությունը, որոնց մինչև այդ ենթակա էին միայն Կասպից ծովի արևելյան և հարավարևելյան կողմերի մարզերը: Մեր թվարկությունից առաջ՝ III դարի վերջում, Սելևկյանների դեմ կատաղի պայքարի արդյունքում պարթևներին հաջողվում է նվաճել ամբողջ Իրանը և ստեղծել մի զորեղ տերություն, որը գոյատևեց շուրջ 500 տարի՝ մինչև մ. թ. III դարը:

Մշակույթի և արվեստի բնագավառում, հատկապես խոշոր քաղաքներում, աստիճանաբար տարածում են գտնում գեղարվեստական սինկրետիկ՝ համադրական ձևերն ու տեսակները, որոնց հիմքում ընկած էին տեղական, ազգային ավանդույթները, բայց որոնք զգալի չափով ազդված էին Միջերկրական ծովի արևելյան ափերում ծնունդ առած, ձևավորված ու մշակված և ապա Իրան թափանցած՝ տվյալ դարաշրջանի համար առաջադիմական համարվող գաղափարներից և կերպարներից: Մինչդեռ տերության մյուս մարզերում ու շրջաններում դեռ երկար ժամանակ շարունակում էին գոյատևել մշակույթի և արվեստի հնավանդ ձևերը:

Մեր թվարկությունից առաջ՝ I դարից ի վեր՝ մինչև մ. թ. 220-ական թվականները, պարթևական պետության հասարակական կյանքում շոշափելի փոփոխություններ են կատարվում: Նվազում է պոլիսատիպ ինքնավար քաղաքների նախկինում խաղացած նշանակալից դերը, և հակառակը՝ ուժգնանում է կառավարման կենտրոնահակ, բռնապետական՝ դեսպոտիկ ձևը: Մշակույթի ասպարեզում հունական ազդեցությունը չեզոքացնելու և նույնիսկ դրան հակադրվելու միտում է նկատվում: Սահմանափակվում է հունարենի գործածության ոլորտը՝ որպես միջազգային կամ ազգամիջյան հարաբերակցման ու

¹ Տե՛ս **Գիրշման Ռոման**, Իրանի արվեստը Սելևկյանների և պարթևների ժամանակաշրջանում, թարգմանիչ՝ Իսա Բեհնամ, Թեհրան, «Դոնյայե քեթաբ» հրատարակչություն, 1971, էջ 18:

շվման միջոց: Զրադաշտականությունը հետզհետե վերածվում է դոգմատիկ կրոնի և Պարթևական թագավորության մեջ իշխող դիրքեր գրավում:

Սելևկյանների և պարթևների դարաշրջանի իրանական կերպարվեստի և մասնավորապես քանդակագործության աչքի ընկնող հատկանիշներից էր պատկերված մարդկանց դեմքերի և մարմինների, նրանց արտաքին տեսքի ու հանդերձանքի, ազգային տարազների հանդեպ առանձնահատուկ ուշադրությունը: Այդ ժամանակվա դիմաքանդակներում, սյուժետային քանդակներում և ռելիեֆներում հաճախ ենք տեսնում ուղիղ փեշերով, մինչև ծնկները հասնող վերնազգեստներ ու տոպրակաձև լայն տաբատներ կրող տղամարդկանց և կանանց կերպարներ: Երկու մասերից կազմված այդ նոր տարազը շատ տարածված էր Իրանի տարբեր ժողովուրդների մոտ, գուցե նաև այն պատճառով, որ հարմար էր ոչ միայն ազատ շարժվելու, այլև նժույգ հեծնելու համար²: Զգեստների գեղեցկությունը կարևորելուց զատ, պարթև արվեստագետը կարևորում էր նաև դրանք լրացնող դեկորատիվ մանրամասները՝ զարդանախշերն ու զարդարանքները:

Թեև Սելևկյանների և պարթևների ժամանակաշրջանից մեզ հասած քանդակների թիվն այնքան էլ մեծ չէ, սակայն դրանց արժեքը, տեղն ու նշանակությունն իրանական արվեստում ակնհայտ են: Դրա խոսուն վկայություններից է Հերակլեսի արձանը, որը պեղվել է 1958 թվականին, երբ շինարար բանվորները Բեհիսթուն լեռան ստորոտում Համադանից Քերմանշահ տանող նոր մայրուղի էին գցում: Քանդակն ստեղծվել է Արևմտյան Իրանում Սելևկյանների իշխանության ամենավերջին, անկումային շրջանում՝ պարթև թագավոր Միհրդատ Առաջինի կառավարման օրոք՝ մ. թ. ա. 148 թվականին, ինչպես հուշում է Հերակլեսի ֆիգուրի հետևում, լերկ ժայռի վրա փորագրված, յոթ տողից բաղկացած ու մասամբ վնասված հունարեն գրությունը, որը մեզ ևս մի քանի կարևոր տեղեկություններ է տալիս: Մասնավորապես հիշատակվում է Միհրդատ Առաջինի դեմ մղված կռիվներին մասնակցած մի զորավար, որի հրամանով էլ ծագումով հույն քանդակագործ Հիացինտը կերտել է այս մոնումենտալ հուշակոթողը: Սակայն դրան անդրադառնալուց առաջ հարկ է նշել հետևյալը:

Մեր թվարկությունից առաջ՝ II դարի կեսերին, կրոնական զանազան պաշտամունքների ու դավանանքների, ուսմունքների ու դպրոցների խայտա-

² Տե՛ս **Kale A.** Parthian Art in Iran's art, London, London University Publication, 1993, p. 56:

բղետ համապատկերում աստիճանաբար ինչ-որ մերձեցում, նմանություն է նկատվում: Տարբեր կրոններ ներկայացնող աստվածներ ու աստվածություններ միմյանց հետ կարծես «դինաստիական կապեր» են հաստատում և միավորվում, միախառնվում են: Պարսկական հին աստվածների՝ Անահիտի, Միհրի, Բահրամի կամ Վարահրամի (համապատասխանում է հայկական Վահրամին) և այլոց պատվին կառուցվող տաճարներում և սրբավայրերում հույներից ու մակեդոնացիներից փոխառած արձաններ են դրվում և բարձրաքանդակներ արվում: Պատկերագրական այդ փոխակերպումների ու կերպաձևության արդյունքում նույնացվում են նաև հին հունական դիցարանի հերոս Հերակլեսի և զրադաշտականների հուր-աստված Բահրամի կերպարները: Հավանաբար դա բացատրվում է նրանով, որ առասպելական պատմություններում նրանց արտաքին տեսքի նկարագրությունները շատ չեն տարբերվում իրարից, և որ Հերակլեսի պես Բահրամը ևս մարմնավորում էր ֆիզիկական ուժն ու արիությունը և մարդկանց փրկում դժբախտությունից:

Իրանում հելլենիստական հերոսի և պարսկական աստծո նույնականացման ամենահայտնի օրինակներից է Բեհիսթուն լեռան ստորին մասում Դարեհի հայտնի արձանագրության և ժայռաքանդակի մոտ տեղակայված Հերակլեսի սրբարանը: Մասնագետների կարծիքով այն օգտագործվել է առևտրական բանուկ մայրուղով ընթացող ինչպես իրանցի, այնպես էլ հույն վաճառականների ու ճանապարհորդների կողմից, որոնք այստեղ աղոթել են իրենց աստվածներին: Սա ոչ միայն Բեհիսթունի պատմամշակութային համալիրի մեջ մտած և 2006 թվականին ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի Համաշխարհային ժառանգության ցուցակում ընդգրկված, այլև Իրանի ողջ տարածքում պահպանված հելլենիստական ամենահայտնի և արժեքավոր կոթողներից է: Ռոման Գիրշմանը համոզված էր, որ Հերակլեսի սրբարանի մոտակայքում հունական տաճար է եղել³, սակայն մինչ այսօր գիտնականի կարծիքը հավաստող որևէ փաստարկ մեջտեղ չի բերվել:

Անպարտելի, հաղթական, սխրագործ հերոսն այստեղ պատկերված է հանգստի պահին՝ ամբողջապես մերկ, առյուծի մորթու վրա թիկնած դիրքում, կիսագնդաձև գավաթը ձեռքին: Արձանի պատվանդանը՝ քարե հարթակը, 220 սանտիմետր է, բարձրությունը՝ 150 սանտիմետր, իսկ ինքը՝ արձանը, շուրջ 145 սանտիմետր երկարություն ունի: Թիկունքից այն կպած է լեռանը, այսինքն՝

³ Տե՛ս **Գիրշման Ռոման**, Իրանի արվեստը Սելևկյանների և պարթևների ժամանակաշրջանում, էջ 97:

տաշվել է տեղում, նույն ժայռաքարից: Հերակլեսի սրբարան-կոթողում օրգանապես համադրվել են Հին Պարսկաստանի կերպարվեստին հատուկ ժայռափոր խորաքանդակի և հին հունական կլոր քանդակի ոճական ու տեխնիկական հատկանիշները և սկզբունքները:

Հունարեն արձանագրության կողքին ծիթենու ծառ է պատկերված, որի ճյուղերից կախված են հերոսի աղեղն ու նետերով լի նետապարկը: Ծառի տակ կոնաձև հանգուցավոր մահակ է դրված: Արձանագրությունը պատճենահանած նկարիչ-հնագետ Ալի Հաքեմին համոզված է, որ թե՛ Հերակլեսի արձանը, թե՛ առյուծի մորթին և թե՛ պեյզաժային կամ առարկայական մանրամասները՝ հարթաքանդակներն ու բարձրաքանդակները, կատարվել են միևնույն ժամանակ⁴:

Բեհիսթունում պարթևների ժամանակներից մեզ հասած ևս մի քանի նշանակալից, թեև վնասված կոթողներ կան: Դարեհ Առաջինի արձանագրության և ժայռաքանդակի ներքևում է գտնվում պարթևական ամենահին խորաքանդակը, որն ստեղծվել է մոտավորապես մ. թ. ա. 100 թվականին և ցույց է տալիս Միհրդատ Երկրորդին (մ. թ. ա. 123-87 թթ.), որին հարգանքի տուրք են մատուցում և նրան արքայական գահը վստահում «սատրապների սատրապ» մարզպան Գուդարզը և ավագանու երեք անդամներ: Դարեհի հուշարձանի ներքևում այս ժայռաքանդակի գտնվելը պատահական չէ: Դրանով պարթև թագավորը կամեցել է ճանաչվել որպես Աքեմենյան «արքայից արքայի» փառահեղ հարստության ժառանգորդ: Պատկերված անձանց անունները բերված են հունարեն հակիրճ, մասամբ քայքայված արձանագրության մեջ, որտեղ, եթե վստահենք էռնեստ Հերցֆելդի վերծանությանն ու թարգմանությանը, գրված է. «Միհրդատ Մեծ, սատրապ Գուդարզ, ավագանիներ՝ Պեպիս Տոմինուս, Գուպաստիս և...»⁵: Ավագանիներից երրորդի անունն այդպես էլ անհայտ է մնացել, քանի որ պարզապես անընթեռնելի է:

Միհրդատի ժայռաքանդակում ևս հելլենիստական որոշ ազդեցություններ և արձագանքներ կան, ինչի մասին է վկայում թեկուզ Գուպաստիսի ձեռքին երևացող հաղթանակի աստվածուհի Նիկեի արձանիկը: Ճիշտ է, ժայռաքանդակի այդ հատվածն այսօր գրեթե ամբողջապես քայքայվել է, բայց

⁴ Տե՛ս **Հաքեմի Ալի**, Հերակլեսի արձանը Բեհիսթունում // «Հնագիտական հանդես», Թեհրան, 1959, թիվ 3-4, էջ 11:

⁵ Տե՛ս **Herzfeld Ernest**. Am Tor von Asian, Berlin, Universität zu Berlin, 1920, S. 39:

բարեբախտաբար պահպանվել են դեռ XVII դարում՝ 1671 թվականին, ֆրանսիացի անվանի ճանապարհորդ ժան Շարդենին (1643-1713) ուղեկցող գծանկարիչ Գիյոմ-ժոզեֆ Գրիլլի (1630-1680)՝ Բեհիսթունի ժայռափոր կոթողներն ընդօրինակող մատիտանկարները, որոնք առավել հստակ և ամբողջական պատկերացում են տալիս նաև Միհրդատի տվյալ կոթողի մասին: Միհրդատի ժայռաքանդակը, ինչպես և Բեհիսթունի մի շարք այլ ժայռակուփ կոթողներ, վնասվել կամ ոչնչացվել են Շարդենի ճամփորդությունից քիչ անց՝ 1680-ական թվականներին՝ պարսից շահ Սեֆի Երկրորդ Սուլեյմանի (1666-1694 թթ.) օրոք, Քերմանշահի նահանգապետ շեյխ Ալիխան Զանգանեի հրամանով:

Միհրդատ Երկրորդի պատկերի արևելյան ուղղությամբ երևում է մեկ այլ պատկեր, որտեղ ներկայացված է պարթևների թագավոր Գուդարգես Երկրորդի (մ. թ. 38-51 թթ.) հաղթանակն իր ախոյանի՝ Միհրդատի նկատմամբ: Երկու հեծյալներն էլ նիզակներով են զինված: Դրանցից մեկը (Գուդարգեսը) մյուսին (Միհրդատին) գետնին է տապալում: Պատկերը պարզաբանող հունարեն արձանագրության մեջ ասված է. «Փարսի Միհրդատը և Գուդարգեսը՝ արքայից արքան»: Ինչպես և նախորդ ժայռաքանդակը, այս մեկը նույնպես լուրջ վնասվել է, թեպետ պատմական երկու հերոսներն էլ դեռևս միանգամայն տեսանելի են: Հեծյալների գլխավերևում մի հրեշտակ է սավառնում, որի ձեռքում դափնեպսակ կա: Բացառված չէ, որ սա ևս Նիկե աստվածուհին է: Նիզակավոր հեծյալների թիկունքում՝ պատկերի խորքում, հագիվ նշմարվող ևս երկու հեծյալներ կան: Քանդակը կատարված է ուրվագծային հարթեցված ոճով, առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձված մարդկանց զգեստներին, սանրվածքներին, զենք ու զրահին և առարկայական այլ մանրամասներին: Ժայռաքանդակը մեջտեղից մասամբ ծածկված է շատ ավելի ուշ՝ XVII դարում, վերոհիշյալ շեյխ Ալիխան Զանգանեի նվիրաբերության մասին վկայող արձանագրությամբ: Հենրի Ռոուլինսոնը, իսկ հետագայում նաև Ալֆրեդ Գուլշմիդն ու Էռնեստ Հերցֆելդը քանդակի ստեղծման ժամանակը համարում են պարթևների դարաշրջանի ավարտը:

Բեհիսթուն լեռան արևելյան կողմում՝ Գուդարգես Երկրորդի բարձրաքանդակից շուրջ 400 մետր հեռավորության վրա՝ ժայռի ստորին մասում է գտնվում Վաղարշ արքայի բարձրաքանդակը: Այս կոթողն ավելի քան 2,5 մետր բարձրություն և 6 մետր լայնություն ունի: Մեջտեղում պատկերված տղամարդու հասակը 180 սանտիմետր է, այսինքն՝ մոտ է բնական չափսերին: Նա կիսակլոր մորուք ու երկար վարսեր է կրում, իսկ գլխի շուրջը ժապավեն է կապել: Նրա երկայնափեշ զգեստի լայն գոտեկապը զարդարված է օղակավոր

նախշերով: Ձախ ձեռքում մի գավաթ կա, աջ ձեռքում՝ բարսմունք: Քանդակը մասամբ վնասված է, եղած արձանագրության մեծ մասը ոչնչացել կամ գրեթե անընթեռնելի է դարձել: Դրանից ընդամենը ինը բառ է վերծանել Համբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր Գերդ Գրովը: Արձանագրության վերծանված տեքստն առաջին անգամ տպագրվել է Գերմանիայի հնագիտական ընկերության կողմից 1970 թվականին ու հետագայում ևս հրատարակվել: Ահա դրա բովանդակությունը. «Այս Վաղարշ արքայի քանդակը, Վաղարշ արքայի որդին, Փ-ի թողը...»⁶: Արձանագրությունից պարզվում է, որ ժայռաքանդակի կենտրոնում պատկերված մորուքավոր տղամարդը Գուդարգես Երկրորդի հետնորդներից մեկն է՝ Վաղարշ արքան: Պարթևական դինաստիայում մ. թ. 51-ից մինչև 223 թվականները Վաղարշ անունով հինգ արքաներ են եղել: Գերդ Գրովին այդպես էլ չի հաջողվել պարզել, թե տվյալ դեպքում այդ Վաղարշներից որ մեկն է պատկերված, մինչդեռ Վիլյամ Ջաքսոնի կարծիքով այստեղ ներկայացված տղամարդը ոչ թե արքա է, այլ զրադաշտական քուրմ, գերագույն մոգ, բարձրաստիճան հոգևորական⁷:

Վաղարշի պատկերից ոչ հեռու՝ լեռան ձախ կողմում ևս երկու ժայռաքանդակներ կան, որոնք նախորդ քանդակների համեմատությամբ ավելի արխաիկ, հնաոճ են թվում: Այստեղ ճակատային դիրքով պատկերված մարդկանց մարմիններն անհամաչափ են և գրեթե անմշակ: Այդ պատկերներն ուղեկցող արձանագրությունների բացակայության պատճառով դժվար է խոսել դրանցում ներկայացված տեսարանների, որոշակի իրադարձության, սյուժեի մասին, պարզել գործող անձանց անունները, նրանց ինքնությունը: Միայն ելնելով տվյալ քանդակների ոճական և տեխնիկական առանձնահատկություններից, ինչպես նաև ազգագրական որոշ մանրամասներից՝ կարելի է զգուշավոր ենթադրություններ անել այդ կոթողների ստեղծման ժամանակաշրջանի, կերպարային բովանդակության և պատկերագրության վերաբերյալ: Այսպես, օրինակ, Վիլյամ Ջաքսոնը միանգամայն հավանական է համարում, որ վերոհիշյալ ժայռաքանդակները պատկանում են ոչ թե Սելևկյանների կամ պարթևների, այլ Աքեմենյանների դարաշրջանին⁸: Իր կարծիքը նա հիմնավորում է նրանով, որ Բեհիսթունի այդ երկու քանդակներում պատկերված մարդկանց կարճափեշ զգեստները, նրանց գլխարկները, կիսաճոքավոր կոշիկները

⁶ St'u **Gropp Gerd**. Die parthische Inschrift von Sarppol-e-Zahab, Berlin, 1986, S. 119:

⁷ St'u **Ջաքսոն Վիլյամ**, Ջաքսոնի ուղևորագիրը, թարգմանիչ՝ Մանուչեհր Ամիրի, Թեհրան, «Դոնյայե քեթաբ» հրատարակչություն, 1970, էջ 243-244:

⁸ Նույն տեղում, էջ 244:

խիստ տարբերվում են Սելևկյանների և պարթևների ժամանակներում ընդունված տարազներից, գլխարկներից ու ոտնամաններից և հակառակը՝ բացահայտ նմանություններ ունեն Աքեմենյանների օրոք Պերսեպոլիսի բարձրաքանդակներում եղած համապատասխան դետալների հետ, թեև ակնհայտ է, որ Պերսեպոլիսի քանդակները գեղարվեստական ու տեխնիկական առումներով առավել բարձրարժեք են:

Պարթևական շրջանի բարձրաքանդակներից մեկը գտնվում է Սարփու-Ջահաբում: Քանդակը պահպակերտով գրված արձանագրություն ունի, որը կարևոր վավերագիր է: Բարձր ժայռի գագաթին՝ Հոլվան գետի ձախ ափին է գտնվում այս բարձրաքանդակը, որը տեսանելի է միայն օրվա այն ժամին, երբ արևի թեքությամբ ընկնող ճառագայթները լուսավորում են լեռան կատարը: Ժամանակի ընթացքում քանդակը լրջորեն վնասվել է: Բնության պատճառած վնասներից բացի, այն տուժել է նաև Իրաքի կողմից Իրանին պարտադրված ութամյա պատերազմի ընթացքում՝ 1980-1988 թվականներին, Սարփու-Ջահաբի ռմբակոծության հետևանքով: Պատկերը քանդակվել է գետնից շուրջ 6,5 մետր բարձրության վրա և քառանկյուն շրջագիծ ունի: Բարձրաքանդակի ընդհանուր մակերեսի մեծ մասը հատկացված է ձախից աջ շարժվող ձիավորի՝ թիկնոցն ուներին զգած, լայն տաբատ հագած տղամարդու կերպարին, որը պարթևական արքաներին և սատրապներին բնորոշ երիզավոր թագ կամ թագանման կլոր գլխակապ ունի, իսկ գոտկատեղից թեք դաստակով մի թուր է կախված: Հեծյալն աջ արմունկը ծալել և ձիու սանձն է բռնել: Կենդանու, ինչպես և մարդկանց մարմինները, մոտ են բնական չափերին: Ձիավորին ընդառաջ եկող ու նրան օղակաձև թագ կամ պսակ հանձնող տղամարդու հասակը 180 սանտիմետր է, իսկ ձիու մարմնի երկարությունը՝ 215 սանտիմետր:

Հեծյալին դիմավորող, նրան ընդառաջ եկած սրածայր մորուքով տղամարդը գոտևորված կարճ վերնագգեստ ու ծալքավոր տաբատ է հագել և ազդրին հպված մի դաշույն ունի: Նրա գլուխը և դեմքը ժամանակի ընթացքում այնպես են քայքայվել, որ այլևս ենթակա չեն վերականգնման:

Հենրի Ռոուլինսոնը, ով առաջինն է նկարագրել այս ժայռաքանդակը, ինչպես և պարսկական հին հուշարձաններից շատերը XIX դարի կեսերին պատճենահանած ֆրանսիացի հնագետ և արևելապաշտ գեղանկարիչ Էժեն Ֆլանդենը (1809-1889) հավատացած էին, որ տվյալ քանդակն ստեղծվել է

Սասանյանների ժամանակներում⁹: Քանդակի առաջին լուսանկարը տպագրել է ֆրանսիացի հնագետ, արևելագետ և հայագետ Ժակ դը Մորգանը (1857-1924) Փարիզում 1904 թվականին լույս տեսած «Լեզվաբանական ուսումնասիրությունների» 5-րդ պրակում¹⁰:

Նույն ժայռաքանդակի և դրան կցված արձանագրության ուսումնասիրության ու վերծանման գործում է՛լ ավելի մեծ ներդրում ունի Էռնեստ Հերցֆելդը, որի կարծիքով մեզ հետաքրքրող կոթողը կերտել են ոչ թե Սասանյանների, այլ պարթևների ժամանակ¹¹: Հերցֆելդի նախնական տեսակետի համաձայն՝ հեծյալ տղամարդը պարթևների արքա Գուդարգես Երկրորդն է, որը մարզպանի կամ հրամանատարի պաշտոն է շնորհում իր առջև կանգնած տղամարդուն: Այդ տեսակետին է հանգում նաև Գերդ Գրոփը¹², այնինչ Վալտեր Հենինզը գտնում է, որ ժայռաքանդակին վերաբերող արձանագրությունն առնչվում է Միհրդատ Չորրորդի (128-147 թթ.) դեմ Վաղարշ Երկրորդի (Պարթև, 105-147 թթ.) տարած հաղթանակին¹³:

Սակայն որոշ ժամանակ անց, երբ Հերցֆելդը փորձեց վերծանել արձանագրությունը, նա փոխեց իր կարծիքը և ձիավորին ներկայացրեց որպես «Արտաբան արքա»՝ նրան նույնացնելով պարթևների վերջին թագավոր Արտավան Հինգերորդի (216-224 թթ.) հետ¹⁴: Ընդունելով, որ Սարփուլ-Չահաբի այս ժայռաքանդակում պատկերված հեծյալը, ամենայն հավանականությամբ, Գուդարգես Երկրորդն է, Ալֆրեդ Գուլշմիդը նկատում է, որ վերջինս արյունակցական որևէ կապ չունի պարթևների հետ, այլ Արտավան Երրորդի (12-38 թթ.) որդեգրած տղան էր, որ սերում էր իշխանական այլ գերդաստանից¹⁵:

⁹ Տե՛ս **Rawlinson Henry Creswicke**. The Persian cuneiform Inscriptions at Behistun, London, John W. Parker, 1846, p. 280, **Flandin Eugène et Coste Pascal**. Voyage en Perse, vol. 2, Paris, 1851, p. 147:

¹⁰ Տե՛ս **De Morgan Jacques Jean Marie**. Mission scientifique en Perse – Études linguistiques, t. V, Paris, 1904, p. 151:

¹¹ Տե՛ս **Herzfeld Ernest**. Am Tor von Asian, S. 53:

¹² Տե՛ս **Gropp Gerd**. Die parthische Inschrift von Sarppol-e-Zahab, S. 200:

¹³ Տե՛ս **Henning W. B.** The Monuments and Inscriptions of Tang-i-Sarwak, Michigan university publication, 1952, p. 41:

¹⁴ Տե՛ս **Herzfeld Ernest**. Am Tor von Asian, S. 328:

¹⁵ Տե՛ս **Գուլշմիդ Ալֆրեդ**, Իրանի պատմությունը, թարգմանիչ՝ Քեյքավուս Զահանդարի, Թեհրան, «Ղողնուս» հրատարակչություն, 2003, էջ 186:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածը նվիրված է Իրանում և մասնավորապես, Քերմանշահի տարածքում Սելևկյանների ու պարթևների ժամանակ ստեղծված ժայռաքանդակների պատկերագրությանը և գեղարվեստական առանձնահատկություններին: Դրանցից առավել ուշագրավ են Բեհիսթուն լեռան ստորին մասում՝ Դարեհի հայտնի արձանագրության մոտ տեղակայված, 1958 թվականին պեղված Հերակլեսի արձանը, որն ստեղծվել է Միհրդատ Առաջինի կառավարման օրոք՝ մ. թ. ա. 148 թվականին, ինչպես նաև Միհրդատ Երկրորդին, նրա սատրապներին ու ավագանու անդամներին պատկերող ժայռափոր քանդակը, Միհրդատի դեմ Գուդարզես Երկրորդի տարած հաղթանակի տեսարանը և Վաղարշ արքայի բարձրաքանդակը:

Բանալի բառեր – Հին Պարսկաստան, Քերմանշահ, պարթևներ, Հերակլես, արձան, ժայռաքանդակ, պատկերագրություն, Միհրդատ, Վաղարշ արքա:

СКАЛЬНЫЕ РЕЛЬЕФЫ ИРАНА ВРЕМЕН ПРАВЛЕНИЯ СЕЛЕВКИДОВ И ПАРФЯН

МАДЖИД ЯЗДАНПАНАХ

Статья посвящена пиктографии и художественным особенностям скальных рельефов, созданных в Иране, в частности в районе Керманшаха во времена правления Селевкидов и парфян. Из них наиболее интересны установленная у подножия Бехистунской скалы, вблизи известной клинописи Дария, открытая в 1958 году статуя Геракла, созданная во времена правления Митридата I в 148 году до н.э., барельеф, изображающий Митридата II, его сатрапов и старейшин, а также барельеф со сценой триумфа Гударзеса II над Митридатом и барельеф царя Вагарша.

Ключевые слова – Древняя Персия, Керманшах, парфяне, Геракл, статуя, скальный рельеф, пиктография, Митридат, царь Вагарш.

IRANIAN ROCK RELIEFS OF THE SELEUCID & PARTHIAN ERA**MAJID YAZDANPANAH**

The article is devoted to rock reliefs, created in Iran and especially in the Kermanshah territory

during the Seleucid and Parthian empires. Majid Yazdanpanah reviews the inscriptions accompanying the reliefs and the artistic features of these rock carvings. One of the most prominent of these is the Hercules Statue dated back to 148 BC in the era of Mihrtad I, excavated in 1958 at the base of Mount Bisotoun, not far from the famous Behistun Inscription in 3 languages by Darius. Others are rock relief statues of Mihrdat the second with his sadrabs and council of elders carved into a cliff and scenes of the victory of Gudarzes II against Mihrdat and the colossal statue of King Vagharsh.

Key words – old Perssia, Kermanshah, Parthian, Hercules, statue, rock relief, inscription, Mihrdat, King Vagharsh.